

دکترین سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران بر اساس آموزه‌های قرآن کریم

تاریخ دریافت: 00/6/5 تاریخ تأیید: 00/7/13

دکتر سیدمصطفی احمدزاده*

انقلاب اسلامی ایران، یک انقلاب فرهنگی است. از این رو، شفاف‌سازی دکترین سیاست خارجی ج.ا.ا. در حوزه مبادلات فرهنگی و به ویژه بر اساس آموزه‌های قرآن کریم اهمیتی دوچندان می‌یابد. سؤال اصلی پژوهش حاضر این است که ایران در حال حاضر برای ارتقای بهره‌وری نظام سیاسی - فرهنگی کشور در حوزه تعاملات دینی با سایر کشورها باید از چه دکترینی بهره‌جوید؟ نگارنده کوشیده است بر اساس اصول قرآنی در ساحت تعاملات میان ادیان و بررسی تاریخی نقش ایران در تعاملات میان ادیان در پیش و پس از اسلام و اسناد فرادستی سیاست خارجی ج.ا.ا. درباره ارتباطات فرهنگی با سایر ادیان با نگاهی چند بُعدی به سؤال پیش‌گفته پاسخ دهد. در نهایت «جمهوری اسلامی ایران، کانون تعاملات دینی شرق و غرب با تأکید بر اسلام محوری» به عنوان دکترین سیاست خارجی ج.ا.ا. بر پایه آموزه‌های قرآنی معرفی گردیده و برای تبیین و تأیید آن، دلایل متعددی گزارش شده است.

واژه‌های کلیدی: دکترین، سیاست خارجی، تعاملات ادیان، اصول سیاست خارجی قرآن کریم، ایران و تعاملات دینی.

بیان مسئله

مجموعه خط‌مشی‌ها، تدابیر، روش‌ها و انتخاب مواضعی که یک دولت در برخورد با امور و مسائل خارجی در چارچوبه اهداف کلی حاکم بر نظام سیاسی اعمال می‌نماید، سیاست خارجی نام دارد.^۱ در این میان، «دکترین‌ها» برای دستیابی سریع و دقیق به اهداف سیاسی، نقش کلیدی دارند. با توجه به این نکته که انقلاب اسلامی ایران، یک انقلاب فرهنگی است و صدور آن به جهان، یکی از اهداف کلی نظام ج.ا.ا. است؛ اتخاذ دکترین سیاست خارجی ج.ا.ا. با تأکید بر فرهنگ، اهمیتی دو چندان می‌یابد. از سوی دیگر، قرآن کریم به منزله سنگ زیرین بنای تمدن و فرهنگ اسلامی، بر همه تصمیم‌سازی‌ها و تصمیم‌گیری‌های عرصه‌های گوناگون اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی جامعه اسلامی سایه گسترانیده است. تعیین دکترین سیاست خارجی ج.ا.ا. نیز از این قاعده مستثنی نیست. در این نوشتار، سعی خواهد شد برای سؤالات زیر پاسخ‌هایی ارائه گردد. بر پایه آموزه‌های قرآن کریم، دکترین سیاست خارجی جامعه اسلامی بر چه اصولی استوار است؟ ایران در سده‌های دور و گذشته در حوزه تعاملات دینی با سایر کشورها از چه سیاستی سود می‌جسته است؟ با توجه به تحولات فرهنگی جهان معاصر، تمرکز بر چه دکترینی در سیاست خارجی ج.ا.ا. اهمیت می‌یابد؟ بر اساس قانون اساسی، دیدگاه‌های امام خمینی علیه السلام و رهبر معظم انقلاب، چشم‌انداز، اسناد راهبردی و ظرفیت‌های بالفعل و بالقوه کشور؛ دکترین سیاست خارجی ج.ا.ا.، به ویژه در ساحت فرهنگی - که کمتر نیز مورد توجه واقع شده - چیست؟ ایران در حال حاضر برای ارتقای بهره‌وری نظام سیاسی - فرهنگی کشور در حوزه تعاملات دینی با سایر کشورها باید از چه دکترینی بهره جوید؟

در این پژوهش، در نظر داریم در پرتو گفت و گوی مؤثر میان رهیافت‌های دانش‌های مختلفی مانند: علوم اسلامی و معارف قرآنی، مدیریت و برنامه‌ریزی راهبردی، مطالعات تاریخی، فرهنگ و ارتباطات میان فرهنگی، علوم سیاسی و روابط بین‌الملل؛ یک مسئله معین، یعنی سیاست خارجی ج.ا.ا. را مورد بررسی قرار دهیم. این روش، در مقام جمع آراء نیست، بلکه در واقع، آرای مختلف را به طریقی پویا، در تصرف و ترکیب می‌گیرد که در این میان به دیدگاهی ژرف‌تر برسد و با گفت و گوی مؤثر و دیالکتیکی به نتیجه بهتر و کامل‌تری دست یابد.^۲ به لحاظ تکنیکی، در این پژوهش از رویکرد سیستمی استفاده کرده‌ایم. رویکرد سیستمی می‌تواند دید پژوهشگر را از یک پدیده تازه‌تر سازد.^۳

نگارنده سعی کرده است به مسئله پژوهش، از دریچه علوم گوناگون بنگرد و پاسخ‌های دانش‌های مختلف را در کنار هم و بر محور معارف قرآن کریم سر و سامان دهد. در این میان از تلفیق اطلاعات دانش‌های گوناگون، بر اساس آموزه‌های قرآن کریم، دکترینی برای سیاست خارجی با تأکید بر ساحت فرهنگ پیشنهاد کرده است.

نخست، اصول و مبانی سیاست خارجی یک کشور اسلامی با سایر کشورهای اسلامی و غیر اسلامی از قرآن کریم استخراج شده و به مثابه اصول معین و قطعی تحقیق در نظر گرفته شده که پیشنهاد هر گونه دکترینی در چارچوب آن اصول طرح گردد. سپس بر اساس مطالعات تاریخی، محیط داخلی و بیرونی کشور از چشم انداز مبادلات دینی و خط مشی‌های سیاسی در دوران‌های پیش و پس از اسلام مورد بررسی قرار گرفته تا میان دکترین آینده و گذشته انطباق‌سازی شود. پس از آن با نگاهی فرهنگی، اوضاع فعلی جهان معاصر و با نگاهی آینده‌پژوهانه، وضعیت فرهنگی - دینی دهه آینده جهان مورد تأمل قرار گرفته و با نگاهی سیاسی - فرهنگی، پتانسیل و ظرفیت روابط فرهنگی و سیاست خارجی ج.ا.ا. با رویکرد دینی بر اساس اسناد ملی مورد مذاقه قرار گرفته است. این پژوهش از یک سو از روش میان‌رشته‌ای بهره جسته و از طرف دیگر با رویکرد سیستمی به مسئله تحقیق پرداخته که قطعاً نگاه جدیدتر و دقیق‌تری را پیش روی مسؤلان سیاسی و فرهنگی خواهد نهاد و از سوی سوم که مهم‌ترین سویه آن است، محوریت معارف قرآنی است که در چارچوب آموزه‌های قرآنی، سمت و سو یافته است.

1. نگاه فرهنگی - قرآنی

از آنجا که قرآن کریم، اساس قانون اسلام است، نخست شایسته است بر اساس آموزه‌های قرآن کریم درباره اصول سیاست خارجی و روابط بین‌الملل، اصول فرهنگی قرآن کریم را در حوزه سیاست خارجی گزارش کنیم تا زمینه مناسب برای طرح دکترین پیشنهادی فراهم گردد.

اصل جهانشمولی دین اسلام

از دیدگاه قرآن کریم، آیین اسلام، جهان‌شمول و جاودانه است: «قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا...» (اعراف/158)؛ «هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَ دِينَ الْحَقِّ لِيُظَاهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ...» (فتح/88)؛ «مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِّن رِّجَالِكُمْ وَ لَكِن رَّسُولَ

اللَّهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ...» (احزاب/40)؛ «وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا...» (سبأ/88)؛ «وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ...»؛ «يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمُ الرَّسُولُ بِالْحَقِّ مِن رَّبِّكُمْ...» (نساء/170). هدف آرمانی فعالیت‌های سیاسی در جامعه اسلامی، پیروزی نهایی اسلام بر همه ادیان است: «وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ... وَ لَيُمْكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَى لَهُمْ...» (نور/55). بر این اساس، باید سیاست‌گذاری‌ها با آرمان هم‌سو و موجب رسیدن به آن شود. نقش این اصل در فلسفه سیاسی اسلام و تبیین سیاست‌های کلی حکومت، بسیار عمیق و نیازمند برنامه‌ریزی‌های درازمدت و کارهای مرحله‌ای و به‌هم‌پیوسته است.

اصل وحدت‌نهایی ادیان آسمانی

قرآن کریم، میان «وضع موجود» و «وضع مطلوب» تفاوت می‌گذارد و به عنوان واقعیتی موجود، تعدد ادیان، مذاهب، اقوام و فرهنگ‌ها را می‌پذیرد: «... لِكُلِّ جَعَلْنَا مِنكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا وَ لَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَ لَكِن لِّيَبْلُوَكُمْ فِي مَا آتَاكُمْ...» (مائده/48)؛ «يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى وَ جَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا...» (حجرات/13)؛ اما مسیر حرکت تاریخ و جوامع بشری را به سوی یگانگی و وحدت ترسیم می‌کند: «وَ إِن هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَ أَنَا رَبُّكُمْ فَاتَّقُونِ» (مؤمنون/92)، و ضمن دعوت پیروان ادیان به سازماندهی فراگیر و وحدت، این حالت را کیفیت نخستین جامعه بشری بر می‌شمارد: «وَ مَا كَانَ النَّاسُ إِلَّا أُمَّةً وَاحِدَةً فَاخْتَلَفُوا...» (یونس/19)؛ «كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً...» (بقره/213) و شکل مطلوب و معقول آینده جهان را نیز همین حالت، یعنی وحدت «شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا وَ الَّذِي أُوحِيَآ إِلَيْكَ وَ مَا وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ وَ مُوسَى وَ عِيسَى أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ وَ لَا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ كَبُرَ عَلَى الْمُشْرِكِينَ مَا تَدْعُوهُمْ إِلَيْهِ...» (شوری/13) و پیروی از یک دین که همان اسلام و تسلیم در برابر خداوند است، «إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ...» (آل عمران/19) بر می‌شمارد. بر اساس این بینش و اعتقاد، مسلمانان موظفند یکپارچگی را به جامعه بشری گسترش دهند.

اصل توحید و نفی شرک

قرآن کریم بر اساس اصل توحید و نفی شرک، ملت‌ها و دولت‌های مختلف و حتی غیرمسلمان را به همزیستی و مساعدت بر مبنای وجوه اشتراک فرا می‌خواند و زمینه فرهنگی مناسبی برای همکاری آنان فراهم می‌آورد: «قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَ لا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ» (آل عمران/64)؛ «وَ لا تُجَادِلُوا أَهْلَ الْكِتَابِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ وَ قُولُوا آمَنَّا بِالَّذِي أُنزِلَ إِلَيْنَا وَ أَنْزَلَ إِلَيْكُمْ وَ إِلَهُنَا وَ إِلَهُكُمْ وَاحِدٌ وَ نَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ» (عنکبوت/46). انسان‌ها را، با وجود تمایزهای گوناگون، مجموعه‌ای همگرا، همگون، متشکل و مانند کاروان منسجم و در حال حرکت به سوی یک هدف واحد - که همان توحید و یکتاپرستی و عبودیت و بندگی تنها در برابر خداوند است - می‌داند: «إِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَ أَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ» (انبیاء/92).

اصل دعوتِ حکیمانه

قرآن کریم، پیوسته به پیامبر اکرم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ و پیروانش دستور داده است که در گام نخست با حکمت و بصیرت و سپس با موعظه حسنه و در مرحله پایانی با جدال احسن، دیگران را به دین اسلام دعوت کنند: «ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَ الْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَ جَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ...» (نحل/125)؛ «وَ لا تُجَادِلُوا أَهْلَ الْكِتَابِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ...» (عنکبوت/46). با توجه به آیه دیگری که پیامبر اکرم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ - خود، «حکمت» را به «بصیرت» معنا کرده‌اند. «قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي أَدْعُوا إِلَى اللَّهِ عَلَى بَصِيرَةٍ أَنَا وَ مَنْ اتَّبَعَنِي...» (یوسف/108)؛ در فضای کنونی جهان که فضای رسانه‌ای و ارتباطی، زمینه بسیار مناسبی را برای انتقال پیام‌های دینی^۴ فراهم ساخته، این اصل و سایر دستورات قرآنی مانند «الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَاهُمُ اللَّهُ وَ أُولَئِكَ هُمْ أُولُوا الْأَلْبَابِ» (زمر/18)؛ «وَ إِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ حَتَّى يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ أَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لا يَعْلَمُونَ» (توبه/6) اهمیت دو چندان می‌یابند و فضای طرح اعتقادات ادیان و مکاتب گوناگون را در کشور فراهم می‌سازند تا از یک سو، دعوت حکیمانه نسبت به سایر ادیان صورت پذیرد و از طرف دیگر، زیرساخت‌های لازم برای 143 استماع اعتقادات دینی سایر ملل مهیا شود تا از میان این دیدگاه‌های گوناگون، در اثر

تضارب آراء، بهترین اعتقاد دینی، عرصه را بر سایر ادیان تنگ کند و حقانیت خود را آشکار سازد.

اصل رهبری دین اسلام

یکی از اهداف وجودی این امت، رهبری، ارشاد و الگو بودن آن برای تمام بشر است: «وَ كَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ ...» (بقره/143) و این امت وظیفه دارند سایر ملت‌ها را امر به معروف و نهی از منکر کنند: «كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَ تَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَ تُوْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ لَوْ آمَنَ أَهْلُ الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ مِنْهُمْ الْمُؤْمِنُونَ وَ أَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ» (آل عمران/110). خداوند در این آیه، مسلمانان را بهترین امتی دانسته است که رسالت امر به معروف و نهی از منکر را نسبت به مردم جهان انجام می‌دهند.⁵ نیز «الَّذِينَ إِن مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَ آتَوْا الزَّكَاةَ وَ آمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَ نَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ وَ لِلَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ» (حج/41). خداوند هم در صورتی که این امت، رسالت خود را انجام دهد، استخلاف، تمکین، امن و آسایش آن‌ها را متکفل شده و آن را تضمین نموده است: «وَ عَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَ لَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَى لَهُمْ وَ لَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا يَعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئًا وَ مَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ» (نور/55).

اصل تقدّم راهبرد مصونیت بر راهبرد منع

اسلام در طول تاریخ خود در عرصه فرهنگ و فکر، راهبرد «منع» را نپذیرفته است. طبعاً راهبرد دین زنده و پویایی چون اسلام که رو به آینده دارد، نمی‌تواند منع باشد. بلکه اساس سیاست راهبردی اسلام بر ایجاد مصونیت است، یعنی مبنای کار را بر ایجاد مصونیت فکری، اعتقادی، عاطفی و ذهنی در وفاداران به خود قرار می‌دهد و آنان را طوری تربیت می‌کند که از درون بتوانند در مقابل تهاجم‌های گوناگون ادیان دیگر و مکاتب نوظهور بشری مقاومت کنند و اگر مبنا مصونیت باشد - که دست کم در دنیای امروز و آینده هیچ راهی جز آن نیست - لازمه‌اش این است که آرای متفاوت سایر ادیان و مکاتب بشری بتوانند در جامعه با هم تعاطی و رویارویی داشته باشند.⁶ از سوی دیگر،

«این امت، اولین امت و شاید تنها امتی باشد که مخالفین اعتقادی خود را تحت فشار و آزار قرار نمی‌دهد و حتی از آن‌ها حمایت و نگهداری می‌کند و برای عقاید، عبادات و همه فعالیت‌های اقتصادی و حیاتی آن‌ها امنیت خاصی ایجاد می‌کند؛ البته مشروط به اینکه اهل جنگ و ستیز علنی با حکومت اسلامی نباشند.»^۷ این نکته، تقدم اصل مصونیت بر منع را بیش از پیش آشکار می‌سازد.

2. نگاه فرهنگی - تاریخی

پیشینه تعاملات ادیان در ایران

الف - پیشینه تعاملات ادیان در ایران باستان

سرزمین ایران به سبب موقعیت خاصی که در محل تقاطع تمدن و فرهنگ حوزه بین النهرین و مدیترانه با تمدن‌های ماورای سند و ماورای جیحون داشته است و به اقتضای حوادث مهمی که بر آن گذشته، از دیر باز محل ظهور و تصادم عقاید و ادیان گوناگون بوده است. نه فقط آیین مهر و آیین زرتشت و مذهب مانی و مزدک و صابئین در ایران بوده و از ایران برخاسته‌اند، بلکه پاره‌ای ادیان دیگر نیز، به جهت و علل خاص، انتشاری کم و بیش در ایران داشته‌اند، همانند آیین بودا و یهود و آیین عیسی که از روزگاران باستان در ایران وجود داشته‌اند و اگر گاه از نفوذ موبدان صدمه دیده‌اند، اما غالباً در آزادی و امنیت زیسته‌اند.^۸

یکی از میراث‌های ماندگار آریان‌های ایرانی در عالم قدیم که بعدها به عنوان میراث بشری در فرهنگ و تمدن سایر اقوام و ملل در زمان‌های گوناگون راه یافته، انتشار اعتقادات پاک‌تر و اخلاق عالی‌تر در آسیای غربی و شرق، به ویژه در میان سومری‌ها، اکدی‌ها، کلدانی‌ها، آسوری‌ها، فینیقی‌ها، مصری‌ها و مقدونی‌ها بوده است. دلیل این که چرا آن قدر مذاهب گوناگون در ایران پدید آمده، این است که ایران قدیم در سر چهار راه عالم قدیم واقع شده بود. مذاهب هندی، معتقدات ملل آسیای غربی، عقاید و فلسفه حکمای یونانی مانند: افلاطون، ارسطو، فلوطین و ...، در ایران یا در حدود آن با یکدیگر تصادف می‌نمودند و از مراوده و آمیزش پیروان مذاهب و معتقدات مذکوره، مذاهبی مانند مهرپرستی و مذهب مانوی به وجود می‌آمد که رنگ معتقدات اصلی آریان‌های ایرانی را می‌یافت و چون این مذاهب به وسیله معتقدات مذکوره به ممالک خارجه سرایت می‌کرد، افکار و عقاید ایرانی در مشرق و مغرب عالم قدیم منتشر و ایران به طور غیر مستقیم در

معتقدات و تمدن ملل گوناگون ممالک غیر همجوار یا دور مانند: اروپای غربی، آفریقای شمالی، ترکمنستان، چین و ... مؤثر واقع می‌شد.^۹
روشن گردید که ایران در پیش از اسلام، به صورتی فعال در تعاملات گسترده میان فرهنگ‌ها و ادیان نقش داشته است.

ب - پیشینه تعاملات ادیان در ایران پس از اسلام

با ظهور اسلام و پذیرش آن توسط ایرانیان، وضعیت دین در این سرزمین پهناور، وارد مرحله جدیدی گشت. نخبگان روشنفکر و متفکر ایرانی، خویشتن را وقف پرداختن به اسلام و زبان عربی کردند و به تشکیل، تحکیم و ترویج تمدن اسلامی کمک کردند، به گونه‌ای که اکثریت قریب به اتفاق محققان بر پیشتاز بودن ایرانیان در تکامل و توسعه تمدن اسلامی اذعان دارند.^{۱۰}

مناظرات امام رضا علیه السلام در دربار مأمون در خراسان با بزرگان ادیان گوناگون و مناظرات یاران ائمه علیهم السلام با دیگر فرق و مذاهب و ادیان در ایران؛ چهره‌ای از عمق تعاملات دینی ادیان در ایران است.^{۱۱}

ابن ندیم (د. 380ق.) در مقاله نهم کتاب خود به نام «الفهرست»^{۱۲} با عنوان «در مذاهب و اعتقادات» که آثار و کتب مذاهب گوناگون را در آن گزارش کرده و ابوالحسن عامری (د. 381ق.) در «الأعلام بمناقب الاسلام»^{۱۳} که در مقایسه اسلام با سایر ادیان و اثبات برتری آن به نگارش در آمده است و ابوحاتم رازی (د. 322ق.) در «اعلام النبوه»^{۱۴} که در نقد نظریات محمد بن زکریای رازی نوشته است، به خوبی نشان داده‌اند که تا چه اندازه یک مسلمان محقق می‌توانست در سده چهارم، اطلاعات صحیح و عالمانه نسبت به ملل و مذاهب عصر خویش فراهم آورد و با چه روح منصفانه‌ای در خصوص ادیان منسوخ و یا باطل مطالعه کند.

گزارش‌های تاریخی، حاکی از آن است که ایرانیان نه تنها به فهم و تبیین و ترویج اسلام پرداختند، بلکه دستی نیز در گسترش و ترویج دیگر ادیان نیز داشتند. مثلاً مانویان که قبل از نفوذ اسلام در ایران در دوره شاپور اول و پسرش، مورد تعقیب و فشار موبدان زرتشتی بودند، با ورود اسلام، فرصتی برای اظهار عقاید خود به دست آوردند و حتی کتاب‌های مانی و شاگردانش را به زبان عربی ترجمه و در دسترس محققان مسلمان قرار دادند. کار چنان بالا گرفت که مسلمانان و به ویژه ایرانیان به مطالعه منابع دینی ادیان

دیگر روی آوردند و «علم ادیان»، «علم ملل و نحل» و «علم اخبار الانبیاء» را پایه‌ریزی کردند.

در سده پنجم، افرادی چون ابوریحان بیرونی، نشان دادند که دینداری مانع از آن نیست که انسان، اندیشه دینی ملل دیگر را با اسلام مقایسه کند، و به مثابه محقق بی طرف از تعصبات بازدارنده و کور کننده پرهیز کند.^{۱۵} امام فخر رازی (د. 606 ق.) در کتاب «مناظرات فخرالدین الرازی فی بلاد ماوراء النهر» از عدم تعصب علمای اسلام در پژوهش واقع‌بینانه منابع ادیان و فرق گوناگون، سخن به میان می‌آورد.^{۱۶}

مسلمانان و از جمله ایرانیان با نگارش قصص قرآن و مناظراتی که با ملل و نحل دیگر در طول حیات عقلانی خود داشته‌اند، در تاریخ‌های عمومی، کتب ملل و نحل، تفاسیر، کتب احتجاج، سفرنامه‌ها و کتاب‌های جغرافیایی؛ علاقه خود را به پژوهش ادیان نشان داده‌اند.^{۱۷}

نقش قابل توجه صوفیان ایرانی در انتشار اسلام در میان اقوام ترک آسیای مرکزی و در شبه قاره هند و بخشی از هندوچین بر تاریخ پژوهان پوشیده نیست. انتشار اسلام در چین، خیلی پیش از آن که تشخیص داده شده، مدیون مبلغان مسلمان ایرانی است. داد و ستد ایرانیان و فعالیت‌های تبلیغی آنان در خاور دور محدود به چین نمی‌شد، بلکه تا هند و چین، فیلیپین و اندونزی نیز پیش رفت.^{۱۸}

از سوی دیگر، در سده‌های هفدهم و هجدهم میلادی، روابط اروپا با شرق اسلامی، گسترش چشم‌گیری پیدا نمود که تعداد صد و نه سفرنامه چاپی مربوط به ایران در سده هفدهم و هفتاد و چهار عدد در سده هجدهم، نشانگر سطح بالای ارتباط اروپا با ایران است.^{۱۹}

نتیجه آنکه ایران در تعاملات و داد و ستدهای دینی در طول تاریخ پس از اسلام، نقش استراتژیک داشته که جهان را از یک سو تا خاور دور و از طرف دیگر تا اندلس در نوردیده و تحت تأثیر قرار داده است.^{۲۰} نیز فضای امنیتی حاکم بر این ارتباطات، به غنا و اثربخشی و توسعه کمی و کیفی تبادلات افزوده است. اگر ایران، این نقش را با قوت و قدرت در گذشته داشته، پس قطعاً می‌تواند در دنیای معاصر، یک بار دیگر، این نقش فعال را با رهبری مناسبات دینی و فرهنگی در سطح جهان به عهده گیرد.

3. نگاه فرهنگی - اجتماعی

الف - معنویت، گمشده انسان معاصر

برخی را عقیده بر آن است که بشر در درازنای تاریخ دین، همواره به عقلانیت و معنویت در کنار هم، نیازمند بوده است. منتهی در دوران پیشامدرن، بیشتر عقلانیت را فدای معنویت کرده است. اما در دوران حاضر، پسامدرن، از قراین و شواهد بر می آید که انسان به مرحله‌ای رسیده است که در نظر دارد هر یک را در جایگاه حقیقی خود قرار دهد. از این رو، به جمع عقلانیت و معنویت روی آورده است. بر این اساس، دنیای آینده، دنیای «دین» است.^{۲۱}

ب - حرکت قافله علم به سوی دین

مسیر صعودی مطالعات شرق شناسی، دین شناسی، معرفت شناسی و انسان شناسی با گسترش فزاینده رشته‌ها و شاخه‌های گوناگون علوم انسانی، به ویژه در حوزه دین همچون فلسفه‌های مضاف، زبان دین، جامعه‌شناسی دین، روان‌شناسی دین، فلسفه دین، اخلاق، کلام جدید، تاریخ ادیان، دین شناسی تطبیقی، زبان شناسی، هستی شناسی و عرفان از یک سو و از طرف دیگر گسترش دانشگاه‌ها و مراکز علمی و پژوهشی دینی، انتشار کتاب‌های دینی و معنوی، مجلات و نرم افزارها، همایش‌ها و سمینارهای منطقه‌ای و بین‌المللی در حوزه دین پژوهی، سایت‌های اینترنتی ادیان ریز و درشت، شبکه‌های تلویزیونی دینی و ماهواره‌ها؛ همه و همه نشانگر بازگشت دوباره جهان به «دین» و «دین پژوهی» است.

ج - جهت گیری تحولات جهانی به سوی دین

در دنیای معاصر، نه تنها انسان‌ها به اهمیت دین پی برده‌اند؛ بلکه دولت‌ها نیز این نکته را دریافته‌اند که رهبری و مدیریت و کشورداری، تنها در سایه‌سار امن «دین» امکان پذیر است.^{۲۲} از یک سو تصویب اعلامیه جهانی حقوق بشر، اعلامیه جهانی اخلاق، گفت‌وگوی بین ادیان، رشد و گسترش مؤسسات بین‌المللی دینی و سازمان‌های غیر دولتی دینی در گوشه و کنار دنیا و از طرف دیگر، موج روزافزون گرایش به ادیان در میان مردم جهان، به ویژه به دین اسلام و اذعان حقوقدانان، سیاست‌مداران و صاحب‌نظران بین‌المللی بر نقش کلیدی آموزه‌های دینی در کاهش جرم و جنایت و پیشگیری از آسیب‌های

اجتماعی رو به افزایش در سطح جهان؛ نشانگر نقش حیاتی و محوری «دین» در جهت‌دهی به تحولات جهانی به ویژه در ابعاد سیاسی و اجتماعی است.

4. نگاه فرهنگی - سیاسی

روابط فرهنگی و سیاست خارجی ایران با رویکرد دینی

با پیروزی انقلاب اسلامی ایران به دست بنیانگذار کبیر انقلاب حضرت امام خمینی علیه السلام، در سال 1357، بزرگ‌ترین انقلاب دینی در جهان معاصر پا به عرصه ظهور نهاد. بدین‌سان، دین در همه نهادهای سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی جامعه، ظهور و بروز تام یافت.

با شکل‌گیری انقلاب در ایران، نخستین زرمه‌های صدور انقلاب اسلامی به جهان آغازیدن گرفت. هر چند این روند تا به امروز ادامه یافته است، اما در دهه دوم و سوم انقلاب، آن‌چنان که شایسته و بایسته است، از حرکت رو به رشد خود باز ایستاد. یکی از پژوهشگران در این زمینه می‌نویسد:

«جمهوری اسلامی ایران به طور گسترده نتوانسته است تأثیر زیادی در ساختارها و قواعد نظام بین‌الملل بگذارد، زیرا نظامی که عمده مناسبات و معادلات آن در چارچوب تئوری‌ها و قواعد رئالیستی و قدرت‌محور است، بدون پشتوانه قدرت مادی و معنوی نمی‌توان آن را به چالش کشید. جمهوری اسلامی ایران می‌توانست در چارچوب نظریه سازه‌نگاری و نظریه‌های فرهنگی، امکانات و فرصت‌هایی با توجه به پتانسیلی که انقلاب اسلامی جهت گزاره‌های ارزشی و معنوی برای آن فراهم ساخته بود، جهت تغییر در ساخت‌های فرهنگی و ارزشی جهان اقدام نماید که متأسفانه از این فرصت کمتر بهره‌مند شده است.»^{۳۳}

خوشبختانه، از یک سو، زرمه‌های جهانی شدن، دهکده جهانی، گسترش ارتباطات و فن‌آوری اطلاعات، بستر لازم را در بُعد خارجی و گفت‌وگوی تمدن‌ها، گفت‌وگوی ادیان، جنبش نرم‌افزاری، دهه عدالت و پیشرفت نیز بستر لازم را در بُعد داخلی فراهم ساخته و از طرف دیگر، تدوین اسناد فراملی و ملی مانند: چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران، برنامه پنجم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، سندهای فرهنگی شورای عالی انقلاب فرهنگی و...، راه را برای آینده‌نگری و آینده‌نگاری و برنامه‌ریزی فرهنگی - سیاسی و طرح دکترین‌های دقیق و روشن هموار ساخته است.

شایسته است در این قسمت، سیاست‌های خارجی جمهوری اسلامی ایران را از منظر فرهنگی - دینی مورد بررسی قرار دهیم تا در مرحله بعدی بر پایه نتایج آن، دکترین پیشنهادی را تبیین کنیم.

الف - قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران

تنظیم سیاست خارجی کشور بر اساس معیارهای اسلام، تعهد برادرانه نسبت به همه مسلمانان و حمایت بی دریغ از مستضعفان جهان (اصل 3).
به حکم آیه کریمه «إِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ» (انبیاء/92) همه مسلمانان، یک امتند و دولت جمهوری اسلامی ایران موظف است سیاست کلی خود را بر پایه ائتلاف و اتحاد ملل اسلامی قرار دهد و کوشش پی‌گیر به عمل آورد تا وحدت سیاسی، اقتصادی و فرهنگی جهان اسلام را تحقق بخشد (اصل 11).
... مذاهب دیگر اسلامی اعم از حنفی، شافعی، مالکی، حنبلی و زیدی دارای احترام کامل می‌باشند... (اصل 12).

ایرانیان زرتشتی، کلیمی، و مسیحی، تنها اقلیت‌های دینی شناخته می‌شوند که در حدود قانون در انجام مراسم دینی خود آزادند... (اصل 13).
سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران ... دفاع از حقوق همه مسلمانان ... و روابط صلح‌آمیز متقابل با دولت غیر محارب استوار است (اصل 152).
جمهوری اسلامی ایران، سعادت انسان در کل جامعه بشری را آرمان خود می‌داند، و استقلال و آزادی و حکومت حق و عدل را حق همه مردم جهان می‌شناسد... (اصل 154).²⁴

با دقت در اصول یادشده به این نکته پی می‌بریم که روح سیاست خارجی ج.ا.ا، جهان‌شمولی، برون‌مرزی، فراملیتی و اسلام‌وطنی است و سعادت انسان در کل جامعه بشری را به عنوان هدف کلان سیاست خارجی نظام ج.ا.ا. تعیین کرده است.

ب - چشم انداز جمهوری اسلامی ایران در افق 1444 هجری شمسی

ایران، کشوری است ... الهام‌بخش در جهان اسلام و با تعامل سازنده و مؤثر در روابط بین‌الملل ... الهام‌بخش، فعال و مؤثر در جهان اسلام ... تأثیرگذار بر هم‌گرایی اسلامی و منطقه‌ای بر اساس تعالیم اسلامی ... دارای تعامل سازنده و مؤثر با جهان بر اساس اصول

عزت، حکمت و مصلحت.

ج - برنامه پنجم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی

ماده 4: به منظور تبیین مبانی اسلام ناب محمدی صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ، انقلاب اسلامی ... تا پایان سال اول برنامه «سند ملی توسعه روابط فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در سطح بین الملل» با تأکید بر تقویت گفت‌وگو و هم‌گرایی بین پیروان ادیان و مذاهب و نخبگان علمی و فکری جهان و توسعه همکاری و ارتباط با مراکز ایران شناسی، اسلام شناسی ... به تصویب هیئت وزیران خواهد رسید.

ماده 24: ه. حمایت از توسعه مبادلات و همکاری بین المللی در حوزه آموزشی، پژوهشی و فناوری و تبادل استاد و دانشجو، به ویژه در زمینه‌های علوم انسانی و معارف دینی ... با کشورهای دیگر با تأکید بر کشورهای منطقه و جهان اسلام.
ح - توسعه و تعمیق دیپلماسی عدالت خواهی در جهان.

ه- اندیشه‌های سیاسی - اجتماعی حضرت امام خمینی رحمته الله علیه

امام خمینی رحمته الله علیه به عنوان بنیان‌گذار و معمار انقلاب اسلامی ایران، در سخنان و وصیت‌نامه الهی - سیاسی خویش، نظرات و دیدگاه‌های خود را پیرامون روابط دینی با سایر کشورها بیان کرده‌اند که به برخی از آن‌ها در اینجا اشاره می‌کنیم.
«بر مسلمین است که اسلام را آن‌طور که هست بر جوامع بشری عرضه کنند. اسلام اگر آن‌طور که هست عرضه بشود، همه مشتري او هستند».^{۲۵}
«ما باید بدون توجه به غرب حيله‌گر و شرق متجاوز، فارغ از دیپلماسی حاکم بر جهان، در صدد تحقق فقه اسلام برآییم».^{۲۶}

«ما انقلابمان را به تمام جهان صادر می‌کنیم؛ چرا که انقلاب ما اسلامی است...».^{۲۷}
حضرت امام هم در سخنان خود و هم در سیره سیاسی خود بر اصل «دعوت» به عنوان یکی از مهم‌ترین اصول سیاست خارجی ج.ا.ا. در گرایش روزافزون به اسلام و ارزش‌های اسلامی در بین سایر مسلمانان تأکید کرده‌اند. ایشان بر اساس اصل دعوت و گسترش دارالاسلام، طی نامه‌ای به گورباچف، آنان را به اسلام دعوت کردند. امام با این پیام، دعوت دینی را به عنوان عامل محکمی برای پیوند ملت‌ها برگزید.^{۲۸}

و - اندیشه‌های سیاسی - اجتماعی مقام معظم رهبری

مقام معظم رهبری در سخنان خود و به ویژه در پاسخ به نامه برخی از فضلاء حوزه علمیه قم در خصوص جنبش نرم افزاری، به طرح دیدگاه‌های خویش در خصوص روابط دینی ایران با سایر کشورها پرداخته‌اند که به برخی از آن‌ها اشاره می‌کنیم. «نظام اسلامی، خود را به هدایت انسان‌ها از ظلمات گناه به نور الهی و تقوی، و همچنین حراست از آزادی‌ها، و حفظ حیثیت و جهت‌گیری صحیح انسان‌ها موظف می‌داند».

ایشان در مورد نهضت نرم افزاری بر «ایجاد نشاط اجتهادی»، «تولید فکر علمی و دینی»، «شجاعت نظریه‌پردازی و مناظره روش‌مند»، «آزادی، مناظره، نقد و انتقاد»، «تضارب آراء و عقول»، «شناخت شبهات و پاسخ‌گویی به شبهات و پرسش‌های نظری» تأکید کردند و «خودباختگی علمی و فرهنگی»، «هتاک و مسئولیت‌گریزی»، «فرو غلطیدن در مرداب سکوت و جمود»، «جدال و مرء و هرزه‌گویی» و «انفعال و عقب‌گرد جامعه و حکومت» را از آفات این نهضت برشمردند.^{۳۹}

اهداف سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران با رویکرد دینی

اهداف سیاست خارجی ج.ا.ا. بر اساس این نگرش که اسلام یک دین جهانی است و بر دولت‌ها و ملت‌هاست که این دین را با گفتار و رفتار خود در سراسر جهان تبلیغ و ترویج کنند؛ سامان یافته است. از این رو، سیاست خارجی ج.ا.ا. دین‌محورانه است. با این نگرش، اهداف سیاست خارجی ج.ا.ا. با رویکرد دینی از این قرار است:

الف - تلاش در جهت برقراری حکومت جهانی اسلام

تنها مرزی که اسلام می‌شناسد، مرز عقیدتی است و سایر مرزبندی‌های نژادی، طبقاتی، جغرافیایی و ... مطرود و محکوم است. با توجه به اسلامی بودن انقلاب و جهان‌شمولی بودن اسلام، سیاست خارجی کشور ما نمی‌تواند خود را در محدوده اهداف ملی و یا حتی منطقه‌ای محبوس کند. با توجه به این رسالت مهم و غیر قابل تغییر، سیاست خارجی ج.ا.ا. از نظر فکری و ایدئولوژی، سیاستی پیشرو، فعال و پویاست. در تحقق این هدف، در دراز مدت، برداشتن قدم‌های اساسی در وحدت و نزدیکی هر چه بیشتر ملت‌های مسلمان، به عنوان یک اصل و شرط ضروری لازم است.

ب - حمایت از مستضعفین در برابر مستکبرین

مهم‌ترین بُعد استضعاف از نظر اسلام، بُعد فرهنگی و دینی است و آن، زمانی است که مستکبرین با اعمال سیاست‌های استکباری، توده‌های مردم را از خود بیگانه گردانند و هویت آن‌ها را سلب کرده و آن‌چنان در فقر فرهنگی و بی‌خبری قرار دهند که هر نوع سلطه دیگری را قبول و تحمل کنند. از سوی دیگر، برای تضعیف موقعیت استکبار در مقابله با جهان مستضعفین، اتخاذ سیاستی تهاجمی ضرورت می‌یابد. بر این اساس، یکی از اهداف سیاست خارجی ج.ا.ا. در گسترش مبارزه علیه استکبار جهانی، رهبری و بسیج همه نیروهای بالقوه و بالفعل دنیا در قلمروی وسیع برای رودررویی و مقابله با استکبار جهانی است. هر چه این رهبری و مدیریت، گسترده‌تر و همه‌جانبه‌تر باشد؛ مانع از تمرکز نیروهای استکبار برای اتخاذ تاکتیک معین و امکان فرصت‌یابی در ضربه زدن به ج.ا.ا. و جهان اسلام می‌شود.

ج - دعوت

از مهم‌ترین و در حقیقت از ابتدایی‌ترین وظایف و اهداف حکومت اسلامی، دعوت غیر مسلمین به اسلام است. همان‌طور که اصلاح امور جامعه اسلامی با اعمال اصل امر به معروف و نهی از منکر میسر است، طبیعتاً اصلاح جامعه بشری نیز باید با همین اصل آغاز شود.^{۳۰}

5. نگاه فرهنگی - دینی

سؤال اصلی تحقیق این است که در شرایط کنونی، اتخاذ چه دکترینی بر بهره‌وری نظام سیاسی - فرهنگی کشور در حوزه تعاملات دینی با سایر کشورها می‌افزاید؟ نگارنده معتقد است میان ارتقای بهره‌وری نظام سیاسی - فرهنگی کشور و دکترین‌ها، نظریات، اهداف، خط مشی‌ها، راهبردها و نحوه تعاملات و ارتباطات دینی ج.ا.ا. با سایر کشورها، ارتباط تنگاتنگی برقرار است. با توجه به نظریات گوناگون در این ساحت، اتخاذ دکترین هوشمندانه بر اساس سه اصل عزت، حکمت و مصلحت (آرمان‌گرایانه) با توجه به فضای سیاسی - فرهنگی جهان معاصر و نقش کلیدی ایران در انقلاب فرهنگی جهان (واقع‌گرایانه) بسیار حساس است و حساس‌تر از آن، اجرای آن به نحو احسن است.

نگاهی به دکترین‌های گوناگون دربارهٔ ارتباطات دینی ایران با سایر کشورها

دکترین‌های گوناگونی دربارهٔ ارتباطات دینی ایران با سایر کشورها از پیش از پیروزی انقلاب اسلامی تا عصر کنونی توسط صاحب‌نظران دینی و سیاست‌مداران فرهنگی کشور مطرح شده است^{۳۱} که در ادامه به گزارش کوتاهی از آن‌ها اکتفا می‌کنیم تا فضای بحث برای طرح دکترین پیشنهادی، شفاف‌تر شود.

لازم است نخست از دکترین، تعریفی به دست دهیم: دکترین، نظریه و آموزه‌های علمی، فلسفی، سیاسی، مذهبی و مجموعه‌ای از سامانه‌های فکری است که مبتنی بر پایهٔ اصول معینی باشد. دکترین سیاسی عبارت از تنظیم اصولی است که بر طبق آن دولت‌ها مشی خود را، به ویژه در روابط بین‌المللی، تعیین می‌کنند.^{۳۲}

۱. شیعه‌محوری

بر اساس این دکترین، تنها دین مورد قبول، اسلام است و تنها نمایندهٔ حق این دین، مذهب تشیع است. طرفداران این دکترین، بر حق بودن مذهب تشیع همداستانند، اما در مورد حق بودن یا باطل بودن و یا میزان حق و باطل بودن دیگر مذاهب اسلامی و یا ادیان دیگر، به گروه‌های متعددی تقسیم می‌شوند. اینان معتقدند که تبیین و ترویج مذهب تشیع باید به عنوان هدف کلان ایران در ارتباطات دینی با دیگر کشورها مد نظر قرار گیرد و اصولاً پرداختن به مذاهب دیگر اسلامی - چه در تأیید و چه در ترویج - به واسطهٔ باطل بودن و یا دست کم، داشتن درجه‌ای از باطل بودن، صحیح نیست. با این نگرش، وضعیت دیگر ادیان نیز کاملاً روشن است. مهم‌ترین ضعف این دکترین، دامن زدن به اختلافات شیعه و سنی است که مؤثرترین اهرم استکبار جهانی در هجمه علیه اسلام و مسلمانان به حساب می‌آید.

۲. اسلام‌محوری

پیروان این دکترین معتقدند اسلام باید محور ارتباطات دینی ایران در سطح جهان قرار گیرد. طرفداران این دکترین بر اساس این پیش فرض که اسلام کاملترین دین الهی است، نیز پیامبر اسلام صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ خاتم پیامبران است و با استناد به آیات قرآن و روایات متعددی، دین اسلام را تنها دین حق می‌دانند و دیگر ادیان را باطل. بنابراین، اینان معتقدند که محور ارتباطات دینی ایران با سایر کشورها باید بر اساس اسلام باشد و بس.

3. ادیان محوری

برخی دیگر با این پیش فرض که گوهرِ ادیان ابراهیمی یکی است، برای ادیان یهودیت، مسیحیت و اسلام سهمی از حق قائلند. اما این گروه، خود بر اساس میزان حق و باطل بودن این ادیان به دکترین‌های گوناگونی گرایش پیدا کرده‌اند. برخی از اینان معتقدند که محور ارتباطات دینی ایران با سایر کشورها تنها باید بر اساس اسلام محوری باشد. گروهی دیگر، در درجهٔ اول، اسلام و در درجهٔ دوم ادیان ابراهیمی را محور می‌دانند و دسته‌ای، ادیان ابراهیمی را محور برمی‌شمارند.

نکتهٔ بسیار حائز اهمیت این است که همهٔ دکترین‌های پیش گفته بر اساس شاخص صرفاً دینی است. اما در کنار این شاخص، برخی از سیاست‌مداران فرهنگی، جسته و گریخته نیز از شاخص دیگری، که رنگ و بوی سیاسی - دینی دارد، یاد کرده‌اند. بدین سان سؤال دیگری مطرح کرده‌اند و آن اینکه، هدف کلان ایران در حوزهٔ ارتباطات دینی با سایر کشورهای اسلامی، باید بر اساس عضویت یا بر مبنای رهبری و مدیریت سایر کشورها تعریف شود؟ جهت پاسخ به این سؤال ناگزیریم جوانب بحث را با دقت بیشتری مورد بررسی قرار دهیم.

4. عضو محوری

برخی معتقدند که ایران باید به عنوان عضوی در میان سایر کشورها و هم‌رتبه با آنان در راه تحقق وحدت اسلامی مسلمانان بکوشد. مدافعان این دیدگاه در دفاع از دکترین خود به چند نکته اشاره می‌کنند: الف - وضعیت داخلی کشور برای پرداختن به رهبری جهان اسلام به لحاظ سیاسی مناسب نیست. ب - رهبری جهان اسلام بر مشکلات اقتصادی و در نتیجه رشد و گسترش آسیب‌های اجتماعی و به دنبال آن معضلات فرهنگی در داخل کشور می‌افزاید. ج - بخشی از توان مدیریتی کشور باید صرف حل مشکلات دیگر کشورهای مسلمان شود، در نتیجه در روند معرفی ایران به عنوان الگوی عینی کشوری قدرت‌مند، توسعه یافته و پیشرفته که با حکومت اسلامی اداره می‌شود، خلل ایجاد خواهد شد.

هر چند این دکترین از نگاه مسائل داخلی، دکترین مناسبی است، اما از نگاه مسائل خارجی و بین‌المللی با سؤالات بی‌پاسخ متعددی مواجه است.

5. رهبر محوری

گروه دیگری بر خلاف نظر گروه نخست معتقدند که ایران باید رهبری جهان اسلام را به عهده بگیرد.^{۳۳} اینان نیز در دفاع از دکترین خود به چند نکته اشاره می‌کنند: الف - جهان اسلام به یک رهبر فقیه عادل و باتقوی، آگاه به زمان، شجاع، مدیر و مدبر نیازمند است که عملاً در طول سه دهه گذشته، این خصوصیات تنها در رهبران ایران تبلور یافته است. ب- بزرگ‌ترین انقلاب اسلامی در دنیای معاصر در ایران بنیان نهاده شده است. ج- اغلب کشورهای اسلامی و مسلمانان جهان، رهبری ایران را به عنوان رهبر جهان اسلام پذیرفته‌اند. د- ایران تنها کشوری است که قوانین اسلامی در همه نهادهای سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی آن راه یافته است. ه ایران به لحاظ جغرافیایی در مهم‌ترین منطقه استراتژیک دنیا، یعنی خلیج فارس و خاورمیانه و در کانون کشورهای اسلامی قرار دارد. و- در حال حاضر، فهم عمیق، تبیین دقیق و ترویج روشمند اسلام، از ایران به دیگر کشورهای اسلامی صادر می‌شود و رهبری جهان اسلام به لحاظ پایه‌های نظری اسلام در حال حاضر به عهده ایران است. ز- بیشترین تلاش در راه وحدت اسلامی مسلمانان در طول سه دهه گذشته در ایران انجام گرفته است. کنفرانس وحدت اسلامی، دارالتقریب مذاهب اسلامی، فعالیت‌های گسترده سازمان فرهنگ و ارتباطات و رایزنی‌های فرهنگی ج.ا.ا. در سایر کشورها و ... از جمله این تلاش‌هاست. ح- به لحاظ اقتصادی، ایران به کشورهای مسلمان از جمله سوریه، افغانستان، بوسنی و هرزگوین و غیره کمک‌های قابل توجهی نموده است. ط- تنها کشور مسلمانی که ارتباط تنگاتنگی بین مردم و رهبر دینی و نظام حاکمیت آن برقرار است، ایران است و پشتوانه رهبری در ایران، مردمی است. ی- به لحاظ سیاسی، تنها کشور مسلمانی که در مقابل استکبار جهانی و اسرائیل با تمام توان قد علم کرده است و یک گام از مواضع خود، عقب نرفته است، ایران است. ک- ایران از قدرت نرم بالایی برخوردار است.^{۳۴}

6. دکترین تعاملی اسلام‌مدار

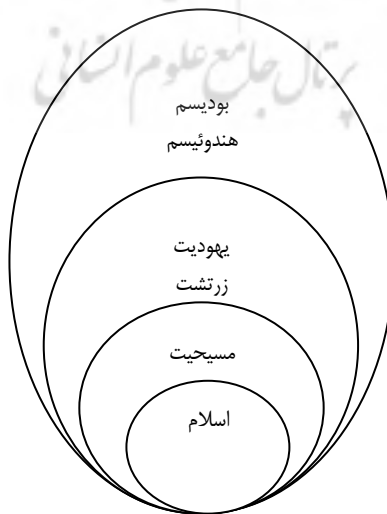
نخست لازم است نگاهی به پیش‌فرض‌های این دکترین داشته باشیم و پس از آن، به توضیح اصل دکترین بپردازیم.

1. ادیان از زوایای گوناگون قابل تقسیم‌بندی هستند. گاه ادیان بر اساس منبع صدور تقسیم می‌شوند: ادیان الهی و ادیان بشری. منظور از ادیان الهی، آن دسته از ادیانی است

که آموزه‌های آن‌ها از سوی خداوند و از طریق پیامبران الهی به مردم ابلاغ شده و منشأ وحیانی دارند و منظور از ادیان بشری، آن دسته از ادیانی است که آموزه‌های آن به دست بشر شکل گرفته است. گاه ادیان بر اساس قلمرو - بنابر آنچه در این جا مد نظر است - تقسیم می‌شوند: ادیان ملی و ادیان جهانی. از سوی سوّم، ادیان بر اساس گستره معارف نیز قابل تقسیم‌اند: ادیان فردی و ادیان اجتماعی. منظور از ادیان فردی، ادیانی است که به رابطه فرد و خداوند محدود می‌شوند و منظور از ادیان اجتماعی، ادیانی است که دین بر کلیه روابط سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی آن ادیان سایه گسترانیده است. با توجه به تقسیم‌بندی‌های بالا، شایسته است نگاهی به وضعیّت ادیان در جهان معاصر بیفکنیم و آن‌ها را بر اساس شاخص‌های بالا و شاخص تعداد پیروان رتبه‌بندی کنیم.^{۳۵}

ردیف	ادیان	منبع صدور		قلمرو			گستره معارف		تعداد پیروان		جمع کل امتیازات
		بشری	الهی	ملی	جهانی	فردی	اجتماعی	بالای میلیارد	زیر میلیارد		
1	اسلام	-	2	-	2	-	2	-	2	-	8
2	مسیحیت	-	2	-	2	1	-	-	2	-	7
3	یهودیت	-	2	1	-	-	2	-	1	-	6
4	زرتشت	-	2	1	-	-	2	-	1	-	6
5	بودیسم	1	-	-	2	1	-	-	1	-	5
6	هندوئیسم	1	-	1	-	-	2	-	1	-	5

از تحلیل این شاخص‌ها، اسلام با 8 امتیاز در صدر ادیان جهان قرار می‌گیرد و مسیحیت با 7 امتیاز، یهودیت و زرتشت با 6 امتیاز و بودیسم و هندوئیسم با 5 امتیاز در رتبه‌های بعدی قرار می‌گیرند. نمودار زیر، این وضعیّت را روشن‌تر می‌سازد.

2. تبلیغ، ترویج و صدور اسلام، مستلزم شناخت دقیق، عمیق و جامع آن است. از آنجا که دین اسلام، بیشتر نصّ محور است، شناخت دین اسلام نیز بیشتر متکی بر نصّ یعنی قرآن و روایات است. نیز معارف اسلام - اگر نگوییم در اغلب موارد، دست کم در پاره‌ای از موارد - شکل تکامل یافته و تحریف نشده معارف دیگر ادیان ابراهیمی - مسیحیت و یهودیت - است. بنابراین، شناخت عمیق، دقیق و جامع اسلام - دست کم در پاره‌ای از موارد - در گرو شناخت دقیق مسیحیت و یهودیت است.

3. شناخت نقاط قوت و ضعف ادیانی که اسلام در دنیای معاصر قصد تعامل با آنها را دارد، در تبلیغ، ترویج و صدور اسلام نقش کلیدی دارند. اگر رسالت جهانی اسلام ایجاب می‌کند که تمام مردم جهان به این دین بپیوندند، لازمه نخست این اتفاق - دست کم در مورد انسان‌هایی که دین دارند - این است که دین خود را رها سازند و به دین اسلام تن در دهند. و این مسئله در صورتی اتفاق خواهد افتاد که به فرد، نقاط ضعف دینش و نقاط قوت دین اسلام تفهیم شود. بنابراین، شناخت ادیان ابراهیمی دیگر، نیز شناخت ادیان بشری دیگر و حتی مکاتب غربی لازم و ضروری است. این نکته بدیهی است که حاکمیت دین آینده به پشتوانه‌های نظری نیازمند است، زیرا نظام لیبرال - دموکراسی غرب، در حال حاضر با چالش‌های جدی روبه‌رو است. در نتیجه برای اجرای اسلام در سطح جهان نیازمند تبیین مبانی معرفت‌شناختی آن هستیم و این میسر نمی‌گردد مگر از طریق گشودن باب تعاملات دینی با ادیان مختلف و نشان دادن ضعف مبانی معرفت‌شناختی آنان در برابر اسلام.

4. آشنایی با ادیان و مذاهب دیگر و مطالعه و تحقیق در آنها به متدین به یک دین خاص، کمک می‌کند که به حکم «تُعَرَفُ الْأَشْيَاءُ بِضِدَادِهَا أَوْ بِأَغْيَارِهَا»^{۳۶} الف - دین خود را بشناسد. ب - نقاط ضعف دین خود را در یابد و بر دفع آن نقاط ضعف همّت گمارد. ج - نقاط قوت دین دیگری را کشف کند و در جهت جذب آن نقاط قوت به بدنه دین خود بکوشد. د - از خودشیفتگی و عجب ناشی از جهل به دارایی‌ها و توانایی‌ها و دانایی‌های ادیان دیگر، نجات یابد. ه - از بیگانه‌هراسی و نفرت از بیگانه، که معلول این توهم است که پیروان سایر ادیان و مذاهب، دشمن حق و حقیقت و مانع وصول بشر به سعادت دو جهانند، برهد.^{۳۷}

5. برای مبارزه با مکاتب ریز و درشت غربی که در مقابل اسلام، قد علم می‌کنند و اسلام را به چالش می‌کشند نیز ناگزیر از شناخت دقیق ریشه‌ها، خاستگاه، مبانی و اصول

این مکاتب هستیم. آنچه در این عصر، نظام اسلامی ایران بدان محتاج است، درک و دانشی از ریشه‌های فرهنگ و آراء و اندیشه‌های جهان غرب از یک نقطه نظر اسلامی است، و تنها چنین درک و دانشی می‌تواند ابزارهای ضروری مواجهه و مقابله با معارضه‌های غرب جدید و تدارک پاسخی اسلامی به آن را در اختیار مسلمین بگذارد.

6. هدف هر سیاست خارجی عامل، از جمله ایران، تأثیرگذاری بر محیط اطراف، به منظور هماهنگ ساختن آن با اصول معتقدات خویش است. چنین عملی، مستلزم شناختن آن محیط است و این در «عالم واقع» و «عمل سیاسی» بدون داشتن روابط با دیگر کشورها مقدور نیست.^{۳۸}

6. با داشتن یک جایگاه جهانی مناسب است که می‌توان زمینه صدور فکر و فرهنگ انقلاب اسلامی را به کشورهای اسلامی و مناطق دیگر، حتی به کشور آمریکا فراهم آورد و در مبارزه بی‌امان تمدن‌ها، از یاران و هواداران کافی در سطح جهان برخوردار شد تا در میدان جهاد تنها نماییم، و گرنه راهی جز تسلیم یا انزوا در پیش نخواهیم داشت.^{۳۹}

از مطالب بالا چهار ضلع دکترین تعاملی اسلام‌مدار روشن شد. نخست آنکه نفس ارتباطات با سایر ادیان، دست کم به تبلیغ و تفوق دین اسلام خواهد انجامید. دوم اینکه محوریت اسلام و نه تشیع به عنوان یک اصل در ارتباطات محسوب گردد و سوم این که گستره ارتباطات فرهنگی، همه جهان معاصر را در برگیرد. بدیهی است در اجرا، نکته سوم، قابلیت اولویت‌گذاری و برنامه‌ریزی خواهد داشت؛ با این توضیح که نخست از کشورهای همسایه آغاز شود و در گام بعدی، خاورمیانه و کشورهای فرهنگی و دینی جهان و ... . چهارم اینکه، سیاست‌گذاری، هدایت و مدیریت تعاملات دینی بر مدار اسلام در سطح منطقه و جهان، زمانی اثربخش خواهد بود که جهان اسلام، یکپارچه و متحد باشد و این تنها در صورتی است که مسلمانان بر یک رهبر اقتدا کنند که با توجه به تحولات اخیر منطقه و نقش رهبر معظم انقلاب در هدایت مردم کشورهای اسلامی و نیز پیشینه تاریخی ایران، به ویژه رهبری جهانی امام خمینی رحمته الله علیه، تنها در جمهوری اسلامی ایران و با رهبری امام خامنه‌ای [مدظله العالی] متصور است. بر اساس این مربع، دکترین تعاملی اسلام‌مدار در این عبارت خلاصه می‌شود: «جمهوری اسلامی ایران، کانون تعاملات دینی شرق و غرب با تأکید بر اسلام‌محوری».

نتیجه‌گیری

دنیای امروز، دنیای ارتباطات، تفاهم و تعامل سازنده است و از این گریزی نیست. در این میان، دو اصل مهم بر دکترین سیاست خارجی ج.ا.ا. در خصوص ارتباطات دینی با سایر کشورها حائز اهمیت است: 1. اصل رهبری. 2. اصل جهان‌شمولی. بنابراین، تبادل دینی با ادیان ابراهیمی، الهی، بشری و حتی مکاتب غربی لازم و ضروری است. اما این اصول، نه تنها با اصول سیاست خارجی ج.ا.ا. هیچ منافاتی ندارند، بلکه بدان کمال نیز می‌بخشند. با این توضیح که میزان اهمیّت و هم‌سویی ادیان و مکاتب بشری با دین اسلام است که میزان تعاملات دینی ایران را با آن مکاتب و ادیان تنظیم می‌کند. بنابراین با توجه به اهداف نظام جمهوری اسلامی و نیز توصیه بزرگان دین همچون:

«مسلمانان، افزون بر لزوم آشنایی به زبان و فرهنگ و آداب و رسوم مردم دنیا، باید برای توسعه فرهنگی با ملت‌های دیگر تبادل فرهنگی و تعاطی علمی داشته باشند ... راه توسعه، نیز شکوفایی عقل و فطرت و میثاق الهی است. اسلام، سرآمد مکتب‌هاست. «الاسلام یعلو ولا یعلی علیه»^{۴۰} از این رو امت اسلامی موظف است در توسعه فرهنگی بعد از فراگیری مبادی تعلیم، ملت‌های دیگر را از ره‌آورد وحی الهی با خبر کند و جهانی را از نوآوری‌های قرآن و عترت که آخرین پیام را برای بشریت آورده‌اند - آگاه گرداند. و این، اصل حاکم بر تمام ابعاد توسعه است.»^{۴۱}

می‌توان گفت جمهوری اسلامی ایران بر اساس سه اصل عزت، حکمت و مصلحت و با توجه به پیشینه تاریخی خود و نیز دستاوردهای انقلاب اسلامی و رهبری جهان اسلام به دست امام خمینی علیه السلام، و نیز با توجه به تحولات اخیر در کشورهای اسلامی منطقه و معضلات اقتصادی در آمریکا و اروپا که زمینه را برای بازگشت به معنویت و اسلام بیش از پیش فراهم ساخته؛ شایسته است در یک حرکت استراتژیک، دکترین سیاست خارجی خود را «جمهوری اسلامی ایران، کانون تعاملات دینی شرق و غرب با تأکید بر اسلام‌محوری» قرار دهد و صدور فرهنگی اسلام و انقلاب را به کشورهای مسلمان و مظلومان جهان، در کانون مأموریت‌های سیاسی خارجی خود قرار دهد. نکته مهم‌تر اینکه در ایفای نقش فعال خود در اجرای «دکترین تعاملی اسلام‌مدار»، تمهیدات لازم را برای گسترش رهبری آیت الله خامنه‌ای مدظله‌العالی در سطح جهان اسلام در دستور کار خود قرار دهد.

پی‌نوشت‌ها

1. منوچهر محمدی، *سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران* (تهران: نشر دادگستر، 1377) ص 18.
2. احد فرامرز قراملکی، *روشن‌شناسی مطالعات دینی* (مشهد: دانشگاه علوم اسلامی رضوی، 1385) ص 391.
3. دانیل دوران، *نظریه سیستمها*، مترجم: محمد یمنی (تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، 1376) ص 143.
4. در این خصوص، توجه به نظریه پیام بازار آقای دکتر محسنیان‌راد حائز اهمیت است.
5. سید صادق حقیقت، *مبانی، اصول و اهداف سیاست خارجی دولت اسلامی* (قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، 1385) ص 207.
6. سید محمد خاتمی، *بیمها و امیدها؛ در: امیررضا ستوده، امام خمینی و قرآنتی نوین از دین* (تهران: مؤسسه نشر و تحقیقات ذکر، 1378) ص 291 - 292.
7. محمد قطب، *مسلمانان و مسئله جهانی شدن*، ترجمه: زاهد اویسی (تهران: شرکت چاپ و نشر بین‌الملل وابسته به مؤسسه انتشارات امیرکبیر، 1322) ص 25.
8. وهاب ولی و میترا بصیری، *ادیان جهان باستان* (جلد سوم - ایران) (تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، 1379) ص 3 / 61.
9. حسن پیرنیا، *تاریخ ایران قبل از اسلام* (تاریخ مختصر ایران تا انقراض ساسانیان) تهران: نشر نارمک، 1383) ص 880.
10. جهت اطلاع بیشتر ر.ک: یارشاطر، *حضور ایرانیان در جهان اسلام*، ترجمه فریدون بدره‌ای (تهران: مرکز بازشناسی اسلام و ایران، 1381) ص 173 - 19.
11. برای اطلاع بیشتر ر.ک: احسان، عزیز الله عطاردی خبوشانی، *مسند الامام الرضا علیه السلام*، (مشهد: مؤسسه چاپ و نشر آستان قدس رضوی، 1406 ق) ص 2 / 137 - 72.
12. برای اطلاع بیشتر ر.ک: محمد بن اسحاق ابن ندیم، *الفهرست*، ترجمه و تحقیق:

- محمدرضا تجدد (تهران: مؤسسه انتشارات امیرکبیر، 1366) ص 564 - 688.
13. برای اطلاع بیشتر ر. ک: ابوالحسن محمد بن یوسف عامری، *الأعلام بمناتب الاسلام*، ترجمه: احمد شریعتی، حسین منوچهری (تهران: مرکز نشر دانشگاهی، 1367).
14. برای اطلاع بیشتر ر. ک: ابوحاتم رازی، *اعلام النبوه*، تصحیح: صلاح الصاوی و غلامرضا اعوانی (تهران: مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران، 1381).
15. برای اطلاع بیشتر ر. ک: ابوریحان بیرونی، *ما للهند*، ترجمه اکبر دانا سرشت (تهران: انتشارات ابن سینا، 1352).
16. برای اطلاع بیشتر ر. ک: فخرالدین محمد بن عمر رازی، *مناظرات فخرالدین الرّازی فی بلاد ماوراء النّهر*، تحقیق: فتح الله خلیف (بیروت: دارالمشرق، 1406 ق).
17. برای اطلاع بیشتر ر. ک: غلامرضا جلالی، *آشنایی با تاریخ ادیان ابراهیمی* (تهران: نشر آینه، 1380) ص 40 - 20.
18. احسان، یارشاطر، *حضور ایرانیان در جهان اسلام*، ترجمه: فریدون بدره‌ای (تهران: مرکز بازشناسی اسلام و ایران، 1381) ص 134.
19. مرتضی شیرودی، شرق‌شناسی و اسلام‌شناسی، *نشریه نگاه حوزه*، ش 36، سال 1384، ص 21.
20. جهت اطلاع بیشتر ر. ک: محسن ثلاثی، *جهان ایرانی و ایران جهانی* (تهران: نشر مرکز، 1387).
21. عباس بخشی و حسین اویسی، *جهانی شدن (بیم‌ها و امیدها)*، گفتگوی «دین و جهانی شدن» با دکتر مصطفی ملکیان (تهران: حدیث امروز، 1322) ص 17 و 18.
22. جهت اطلاع بیشتر ر. ک: روح الله رمضانی، *چارچوبی تحلیلی برای بررسی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران*، ترجمه: علیرضا طیب (تهران: نشر نی، 1380) ص 165.
23. حسین پوراحمدی، *قدرت نرم و سیاست جمهوری اسلامی ایران* (قم: بوستان کتاب، 1389) ص 372.
24. حمید حسنی، *قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران* (تهران: انتشارات روزنه، 1380) صفحات متعدد.
25. روح الله خمینی، *صحیفه امام: مجموعه آثار امام خمینی* (تهران: مؤسسه تنظیم و نشر

- آثار امام خمینی، 1378) ص 6 / 295.
26. همان، ص 21 / 292.
27. همان، ص 12 / 148.
28. مقصود رنجبر، بررسی سیاست خارجی در منظومه فکری حضرت امام خمینی، پگاه حوزه، ش 95، سال 1322، ص 15.
29. بیانات مقام معظم رهبری در تاریخ 1372/10/9.
30. منوچهر محمدی، پیشین، ص 44 - 36.
31. برای مطالعه سایر تقسیم‌بندی‌ها ر.ک: نعمت‌الله مظفر پور، رویارویی آرمان‌شهر گرایان (تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، 1386) ص 159 - 150.
32. غلامرضا علی‌بابایی، فرهنگ علوم سیاسی (تهران: شرکت نشر و پخش ویس، 1369) ص 271.
33. محمدجواد لاریجانی، مقولاتی در استراتژی ملی (تهران: مرکز ترجمه و نشر کتاب، 1369) ص 500.
34. جهت اطلاع بیشتر ر.ک: حسین پور احمدی، پیشین، 400 - 338.
35. جهت اطلاع بیشتر ر.ک: مهدی محسنیان‌راد، وضعیت انسان مسلمان در جهان معاصر، در کتاب جهانشمولی اسلامی و جهانی سازی، ج اول، به اهتمام سید علی مرقاتی (تهران: مجمع تقریب مذاهب اسلامی، 1322) ص 400 - 373.
36. هر چیزی را به مدد ضدّ یا غیر آن می‌توان شناخت.
37. مصطفی ملکیان، راهی به رهایی، جستارهایی در عقلانیت و معنویت (تهران: نشر نگاه معاصر، 1381) ص 245 - 244.
38. عباس ملک، نگاهی به سیاست خارجی در کتاب گزارش سمینار 4 (تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، 1364) ص 283.
39. سید یحیی یثربی، ماجرای غم‌انگیز روشن‌فکری در ایران (تهران: مؤسسه فرهنگی دانش و اندیشه معاصر، 1379) ص 398.
40. ابوجعفر محمد بن علی بن حسین صدوق (ابن بابویه)، (قم: جامعه مدرسین حوزه

علمیه، 1404 ق) ص 4 / 334.

41. عبدالله جوادی آملی، *انتظار بشر از دین* (قم: مرکز نشر اسراء، 1380) صص 818 و 219.

سال چهاردهم / شماره پنجاه و چهارم / تابستان 00